

10. Романов В.Л. Прохождение государственной службы : карьерная стратегия и служебная тактика / Романов В. Л. – М. : РАГС, 1997. – 94 с.

11. Савчин М.В. Готовність офіцера до професійно-управлінської діяльності / М. В. Савчин, Ю. О. Царьов // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – 2006. – Т. VIII, вип.6. – С. 243–250.

12. Сірий А.В. Мотивація військово-професійної діяльності військовослужбовців за контрактом : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук / А.В. Сірий. – Хмельницький, 2010. – 22 с.

13. Спивак В.А. Корпоративная культура / В. А. Спивак // Теория и практика. – СПб. : Питер, 2001. – 546с.

14. Татарінов Є.В. Психологічні особливості розвитку кар'єрних домагань офіцерів Збройних Сил України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Є. В. Татарінов. –К. : Нац. ун-т оборони України. 2011. – 24 с.

УДК 159.923

Ларіонов С.О., к. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки ХНУВС;

Герашенко О.В., аспірант кафедри психології та педагогіки ХНУВС

АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЙ

У статті наведено результати теоретичного аналізу стану проблеми асоціальної поведінки як психологічної категорії. Визначено, що семантичне навантаження цієї категорії розмите. Проведене порівняння підходів до класифікації видів і форм асоціальної поведінки показало їх неузгодженість. Запропоновано вважати осі «асоціальність – просоціальність» (результативна сторона поведінки) та «девіація – норма» (процесуальна сторона поведінки) незалежними одна від одної. Пропонується розуміння асоціальної поведінки як окремого вчинку або діяльності, які зумовлені мотивацією спричинення шкоди суспільству, його окремим членам чи групам, або ухилення від соціальної корисності поведінки.

Ключові слова: асоціальна поведінка, девіантна поведінка, просоціальна поведінка, делінквентна поведінка.

В статье приводятся результаты теоретического анализа состояния проблемы асоциального поведения как психологической категории. Определено, что семантическая нагрузка этой категории размыта. Проведенное сравнение подходов к классификации видов и форм асоциального поведения показало их несогласованность. Предложено считать оси «асоциальность – просоциальность» (результативная сто-

рона поведення) и «девиация – норма» (процессуальная сторона поведення) независимыми одна от другой. Предлагается понимание асоциального поведення как отдельного поступка или деятельности, которые обусловлены мотивацией причинения вреда обществу, его отдельным членам или группам, или уклонения от социальной полезности поведення.

Ключевые слова: асоциальное поведення, девиантное поведення, просоциальное поведення, делинквентное поведення.

Постановка проблеми. Поведінка, її механізми та закономірності, є широким полем для досліджень та актуальним питанням сучасності, яке певною мірою висвітлюють більшість наук про людину. Усталений у психологічній науці підхід пропонує розглядати континуум можливих форм поведінки людини за шкалою соціальної спрямованості: від просоціальних, орієнтованих на користь соціальних груп або іншої людини без очікування винагороди, до асоціальних, які не відповідають офіційно усталеним або традиційно складеним у даному суспільстві нормам та очікуванням [6]. Характер цієї орієнтованості багато в чому зумовлює напрям і рівень розвитку окремої особистості та суспільства в цілому, а вивчення механізмів її формування відкриває шляхи до прогнозу та корекції несприятливих форм поведінки.

Проблема вивчення поведінкових феноменів, зокрема соціальної спрямованості поведінки, є міждисциплінарною, її торкаються психологія, педагогіка, психіатрія, кримінологія, правознавство та низка інших наук. Це зумовило існування різноманітності понять та дефініцій, що призводить до певної термінологічної плутанини (просоціальна поведінка, асоціальна поведінка, антидисциплінарна поведінка, девиантна поведінка, делінквентна поведінка, розлади соціальної поведінки тощо).

Метою даної роботи є теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння сутності та форм асоціальної поведінки.

Виклад основного матеріалу. В науковій психологічній літературі поняття «асоціальна поведінка» трактується різними авторами як складова девиантної поведінки або її синонім, питання щодо їх співвідношення досі відкрито. Так, Х. Ремшмидт розглядає асоціальну поведінку як різновид девиантної, і вважає що вона містить ознаки кримінальності та соціальної занедбаності [цит. по 5].

В.Д. Менделевич вважає, що асоціальна поведінка відображає аномальні особливості характеру, зводячи її до аморальної, на противагу антисоціальної поведінці (кримінальній та делінквентній) [5].

З.К. Давлетбаєва розглядає не стільки поведінку, скільки окремі вчинки. Вона вказує, що «... здійсненню асоціальних вчинків передують... форми поведінки, що відхиляється», вважаючи девиантну поведінку фоном, на якому проявляються окремі асоціальні вчинки [3].

Вказаний автор пропонує власне визначення асоціальної поведінки, як суб'єктно-деструктивної активності людини, спрямованої на задово-

лення її потреб шляхом соціально-неприйнятних форм поведінки, яка характеризується навмисністю і усвідомленістю, суперечить усталеній системі соціальних відносин суспільства, і проявляється у різноманітних соціальних відхиленнях, від порушення норм моралі та незначних правопорушень до тяжких злочинів.

Авторитетний в цьому проблемному полі дослідник Ж.-Н. Фішер стверджує, що асоціальна поведінка – це тип культури, яка діє в заданій соціальній системі, а девіація – це сконструйована соціальна реальність [цит. по 3]. З цього витікає, що носій асоціальності – суспільство (соціальна група), в якій індивід займає певну позицію серед інших його членів. Він може бути таким самим, як більшість суспільства, і бути нормальним, чи вести себе по-іншому, і тоді вважається девіантом.

Вітчизняні дослідники Л.І. Мороз та С.І. Яковенко [9] визначають девіантну поведінку як соціальне явище, що проявляється у масових формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим нормам (стандартам, шаблонам) або таким, що фактично склалися у даному суспільстві. Вказані автори в ній виокремлюють «негативні девіації», поділяючи їх на дві групи: «поведінка, що відхиляється від культурних норм, норм моралі» та делінквентна поведінка. З контексту зрозуміло, що перша група девіацій – це асоціальна поведінка.

Існує і інша точка зору, наприклад А. Фернхем та П. Хейвен [10], вважають девіантну, кримінальну та делінквентну поведінку різновидами асоціальної поведінки.

Джерелом асоціальної поведінки, на думку І.Л. Первової, виступає непристосованість людини до конкретних умов соціально-корисної діяльності (соціально-психологічна дезадаптація) [8]. Дезадаптація тягне за собою порушення соціально-позитивних зв'язків та відносин, внаслідок чого розвивається десоціалізація та деморалізація особистості. Проявами десоціалізації можна вважати: 1) несформованість позитивно орієнтованих професійних та життєвих намірів і планів; 2) негативне ставлення до навчальної та професійної діяльності; 3) несформованість сфери соціально-корисних інтересів та прагнень; 4) неадекватне ставлення до педагогічних та управлінських впливів; 5) неспроможність критично, у відповідності до норм поведінки та моралі, оцінювати вчинки інших людей; 6) дефіцитарність самокритики та навичок самоаналізу; 7) нездатність до емпатії; 8) несамостійність, конформність, неспроможність долати труднощі; 9) відсутність культури поведінки та зовнішнього вигляду; 10) наявність поганих звичок.

Різноманітність форм асоціальної поведінки зумовлює існування чисельних типологій та класифікацій. Це викликано труднощами їх укладання при описі суто індивідуальної поведінки, прояви якої мають факторний характер детермінації (контекст конкретних ситуацій, необхідність урахування генетичних, вроджених, культурних, гендерних та інших умов).

Так, О.Б. Мулік та ін. зробили спробу диференціації поведінкових проявів соціальної активності по шкалам «активність – пасивність», «просоціальність – асоціальність». Викладений у одному вимірі континуум поведінки виглядає, в такому випадку, наступним чином: імпульсивна просоціальна – активна просоціальна – пасивна просоціальна – соціально нейтральна – пасивна асоціальна – активна асоціальна – імпульсивна асоціальна [6].

Згадана вище З.К. Давлетбаєва пропонує такий поділ континууму поведінки: просоціальна, яка схвалюється суспільством – асоціальна, до останньої відноситься:

а) агресивна (забіякуватість, жорстокість, вербальна агресія, лайка, образи, рукоприкладство тощо);

б) аморальна (брехливість, наклеп, лихослів'я, неслухняність, порушення дисципліни, безвідповідальність, ухилення від суспільно-корисної діяльності, користюлюбство тощо);

в) делінквентна (дрібна крадіжка, дрібне хуліганство, бійки без нанесення тілесних ушкоджень, порушення громадського порядку, незаконне зберігання зброї, дрібне здирництво тощо);

г) кримінальна (шахрайство, крадіжка, здирництво, розбій, вандалізм, насилля, вбивство, рекет, шантаж, корупція тощо).

С.А. Белічева пропонує поділ форм поведінки на основі його суспільної небезпеки [2]: соціально схвалювана – соціально-нейтральна – просоціальна – асоціальна – антисоціальна. Конкретними проявами асоціальної поведінки, на її думку, можуть бути:

а) аморальні вчинки та правопорушення (докримінальний рівень): порушення норм моралі, правил поведінки в громадських місцях, ухилення від виконання суспільно-корисної діяльності, вживання психоактивних речовин та інші форми поведінки, які не мають істотної суспільної небезпеки.

б) злочини.

Н.В. Майсак [4], розглядаючи типи соціальної поведінки виокремлює конструктивну, аутодеструктивну та зовнішньо-деструктивну форми (за характером спрямованості) та просоціальну – соціально-нейтральну – асоціальну – антисоціальну (за ступенем суспільного схвалення).

Це дало йому змогу запропонувати відому матрицю соціальних девіацій, в якій виокремлено такі зони проявів асоціальної поведінки:

а) конструктивна (творча):

- художня творчість (графіті агресивного та негативно-емоційного забарвлення, «чорний гумор», карикатура, «жовта» журналістика);

- наукова та технічна творчість (винахідництво з корисними цілями);

- організаційна творчість (непродуктивна, деструктивна організаційна діяльність, девіації стиля спілкування, поведінки та професійної діяльності);

- комп'ютерна творчість (створення порно-сайтів, розповсюдження порнографії, проституція і інтернеті);

б) аутодеструктивна:

б1) аддиктивна (залежна, поділяється на хімічну та нехімічну): в т.ч. втечі з дому та бродяжництво, сутяжництво та кверулянство, аномалії сексуальної поведінки, зловживання психоактивними речовинами;

б2) суїцидальна (парасуїцидальна та суїцид): в т.ч. агресивна, віктимна, аутистична, фанатична поведінка, бродяжництво, соціальний паразитизм, демонстративні суїцидальні спроби тощо;

в) зовнішньо-деструктивна:

в1) протиправна (адміністративні правопорушення, делінквентна поведінка, кримінальна поведінка);

в2) комунікативні девіації (від гіпертовариськості, ревнощів, «чудакуватості» до сутяжництва, кверулянства, параноїдних реакцій).

О.В. Змановська відносить асоціальну поведінку до девіантної, вибудовуючи єдину шкалу деструктивності із полюсами спрямованості «на себе – на інших»: антисоціальна (активно-деструктивна) – просоціальна (відносно деструктивна) – асоціальна (пасивно-деструктивна) – саморуйнівна (пасивно-аутодеструктивна) – самовбиваюча (активно-аутодеструктивна). Вона пропонує власну класифікацію поведінкових відхилень, яка включає:

- антисоціальні (всупереч правовим нормам);
- асоціальні (ухилення від виконання морально-етичних норм);
- аутодеструктивні (саморуйнування, відхилення від медичних та психологічних норм, що загрожує цілісності і розвитку особистості).

В.Д. Менделевич побудував власну типологію поведінкових відхилень на основі клінічного підходу, виокремлення механізмів взаємодії індивіда з реальністю: а) боротьба (протидія), б) хворобливе протистояння, в) ігнорування реальності, г) втеча від реальності [5].

Це дало йому змогу постулювати п'ять типів девіантної поведінки: 1) делінквентна, 2) аддиктивна, 3) патохарактерологічна, 4) психопатологічна, 5) на базі гіперздатностей. Також автор описав окремі форми девіантної поведінки, які можуть бути зумовлені одним або декількома з вказаних типів: агресія і аутоагресія, зловживання речовинами, розлади харчової поведінки, аномалії сексуальної поведінки, надцінні психологічні та психопатологічні захоплення, характерологічні та патохарактерологічні реакції (наприклад, підліткові: емансіпації, групування, опозиції тощо), аморальна поведінка, неестетична поведінка та комунікативні девіації.

Викладене дає змогу зробити наступні висновки:

1. В літературі розуміння асоціальної поведінки розмите, семантичне навантаження цієї категорії перетинається з девіантною та деякими іншими видами поведінки людини. Це зумовлено тим, що асоціальна

поведінка давно вийшла за межі суто психологічної категорії, вона вивчається в межах різних підходів (клінічного, кримінологічного, психологічного тощо). Відмічено перетинання понять «асоціальна поведінка» та «девіантна поведінка», зміст яких у різних джерелах перетинається.

2. Проведений аналіз дає змогу констатувати, що асоціальність, на відміну від девіації, завжди «поведінка», тобто це вчинки, які характеризуються активністю та цілеспрямованістю, суб'єктністю. Це означає, що одиниця аналізу асоціальності – окремий вчинок, і він не може проявлятися як бездіяльність. Навіть ухилення від виконання вимог суспільства проявляється як активність, альтернативна, або всупереч суспільним нормам.

3. Континуум поведінки людини може бути розглянутий у двох незалежних осях: «асоціальність – просоціальність» та «нормативність – девіація».

Перша, на нашу думку, описує міру суспільної корисності, полюс асоціальності в ньому включає форми поведінки, які спричиняють певну шкоду суспільству, аж до антисоціальності (злочини та делікти), або спрямовані на ухилення від соціальної корисності. Можна говорити, що асоціальність – результативна характеристика поведінки, яка описує її наслідки (наслідки вчинків), а отже – мотивацію та спрямованість. Вищими формами існування мотивів, як відомо, є цінності, саме тому асоціальним може бути визнана не тільки особистість, а і суспільство із своєю системою цінностей.

Друга ось поведінки описує її процесуальну сторону, чи відхиляється сама поведінка від норм (традицій, шаблонів тощо). Полюс девіантних форм поведінки включає ті, що у даному суспільстві є неприйнятними, небажаними за змістом. Процесуальна сторона поведінки – це її цілі та засоби їх досягнення.

4. Вказані міркування дають змогу передбачати існування як мінімум чотирьох можливих координатних зон поведінки: 1) нормативна просоціальна (наприклад, професійна діяльність); 2) нормативна асоціальна (наприклад, «побутова» корупція, ігнорування виборів, неповідомлення про правопорушення); 3) девіантна просоціальна (наприклад, трудоволізм, новаторство, винахідництво); 4) девіантна асоціальна.

5. Пропонується розуміння асоціальної поведінки як окремого вчинку або діяльності, які зумовлені мотивацією спричинення шкоди суспільству, його окремим членам чи групам, або ухилення від соціальної корисності поведінки. Членом суспільства може бути і сам порушник, в такому випадку асоціальна поведінка стає аутодеструктивною. Сутність і розміри шкоди, за якими поведінка визнається асоціальною, постійно уточнюються самим суспільством у формі прямих заборон (законів) або очікувань (суспільна мораль, традиції, етичні кодекси тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанова Л.М. Категория нормы в психологии студенческого возраста (теоретико-методологический аспект) / Балабанова Л. М.– Харків: Консум, 1999. – 240 с.
2. Беличева С.А. Основы превентивной психологии / Беличева С.А. – М. : СЗР, 1994. – 220 с.
3. Давлетбаева З. К. Асоциальное поведение учащихся: виды и содержание / З. К. Давлетбаева // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – № 2-1. – Том 14. – 2012. – 137–145.
4. Майсак Н.В. Матрица социальных девиаций: классификация видов и типов девиантного поведения / Н.В. Майсак // Современные проблемы науки и образования. – 2010. – №4. – С. 78–86.
5. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения : [учеб. пособ.] / В.Д. Менделевич. – СПб. : Речь, 2005. – 448 с.
6. Мулик А.Б. Разработка критериев и показателей типичных форм просоциального – асоциального поведения человека / А.Б. Мулик, Ю.А. Шатир, И.Г. Мулик // Вестник Волгоградского государственного университета. – Сер. 7. Философия. – 2014. – №5(25). – С. 91–97.
7. Отклоняющееся поведение молодежи. Краткий словарь-справочник / под общ. ред. проф. В.А. Попова. – Владимир: ВГПУ, 1994. – 98 с.
8. Первова И.Л. Асоциальное поведение несовершеннолетних: социально-типологический анализ: дис. ... докт. соц. наук / И.Л. Первова. – СПб., 2000. – 340 с.
9. Психологічні аспекти ювенальної юстиції : [навчальний посібник / уклад. Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова та ін.]. – Одеса : ОДУВС, 2015. – 230 с.
10. Фернхем А. Личность и социальное поведение / А. Фернхем, П. Хейвен. – СПб. : Питер, 2011. – 368 с.

УДК 159.9

Кучеренко С.М., к. психол. н., доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ;

Марющенко А.О., магістрант НУЦЗУ

ПРОФЕСІОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ГІРНИЧО-РЯТУВАЛЬНОГО ПІДРОЗДІЛУ ДСНС УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості професіографічного аналізу професійної діяльності рятувників ДСНС України, проведено вивчення службово-бойових задач, виконання професійних функцій у особливих та екстремальних умовах співробітників гірничорятувального підрозділу, виділені основні професійно важливі якості.